

- Rozsnyai Dávid 1678–1682/1986. *Horologium Turcicum*. (Szemelvények.) In: S. Sárdi Margit szerk., Magyar elbeszélők 16–18. század. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 459–474.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1965. *A magyar nyelv névutórendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–[14]. Főszerk. SZABÓ T. ATTILA et al. [1–4.] Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, [5–8] Akadémiai Kiadó, Budapest, [9–] Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár] 1975–[2009].
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1967–1976.
- TNyt. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I. *A korai ómagyar kor és előzményei*. II/1. *A kései ómagyar kor. Morfematika*. II/2. *A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991–1995.
- VÚ. = *Vasárnapi Újság*. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, 2002.
- Vt. = *Verstár '98*. Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 1998.
- VirgK. = *Virginia-kódex XVI. század eleje. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata*. Közzéteszi KOVÁCS ZSUZSA. (Régi Magyar Kódexek 11.) Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1990 [1991].
- Zay Ferenc 1535 k./1982. *Az Landor Feyrwar el wezessenek oka e woth es igy esseth*. Közzéteszi KOVÁCS ISTVÁN. Magánkiadás, Debrecen.
- ZOLNAI GYULA 1894. *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. MTA, Budapest.
- ZSILINSZKY ÉVA 1991. A névutók. In: *TNyt*. I: 442–460.
- ZSILINSZKY ÉVA 1992. A névutók. In: *TNyt*. II/1: 696–714.

VARGA MÓNIKA

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Sajnovics Demonstratiójának első recenziója* „Viennensis Recensitor opusculi mei Hafniae editi”¹

1. Sajnovics Nepomuki János Demonstratiója nagyszombati kiadásának Elenchus című, vagyis százötven közös lapp és magyar szót összehasonlító jegyzékében a 72. oldalon szereplő *széna* szóhoz lapalji jegyzetben a következő megjegyzést fűzte: „Viennensis Recensitor opusculi mei Hafniae editi, vocem *Széna* dicit esse originarie *Sclavonicam*. Id est ita foret, non morarer omnino, juxta *Monitum* scilicet, quod *Elencho* meo infra subjunxi. Interea mihi videtur vox *Széna* vere, & proprie esse *Ungarica*. & Ungaris jam olim in Carjelia ulítata, ubi hodie dum *gramen* dicitur *Széna*. Cum enim Carjeli prius noverint *gramen*, quam *Ruffis* convixerint. & Ungari ante visam *Pannoniam* ulí *fint fæno*, atque etiam vocabulum proprium his denominandis habuiffé supponendi *fint*; nulla est ratio cur rejecto veteri vocabulo novum sibi *Carjeli* a *Ruffis*, aut *Ungari* a *Sclavis* postliminio mutuarent. Eodem argumento inducor, ut negem, vocem *Szeno*, qua Sclavi *fenum* compellant, ex Ungarorum *Széna* esse desumptam. quid ergo? ajo: casu factum, ut vox *similis* apud *diversas* has Gentes, *eandem* fignificationem obtinuerit. Si Germanum interrogas, quomodo *Fratrem*

* Elhangzott az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének „Forráskiadás, forráskutatás, tudománytörténet 2.” című konferenciáján, 2013. október 18-án.

¹ „Művecském kopenhágai kiadásának bécsi recenziése”.

compellet? dicet: *Bruder*. Si idem ex Arabe, vel Persa scisciteris, respondebit itidem *Bruder*; an propretea inferre licebit Germanos vocem *Bruder* ab his gentibus mutuasse? non puto.” – VLADÁR ZSUZSA fordításában: „Művecském koppenhágai kiadásának bécsi recenzense azt mondja, hogy a *Széna* szó szláv eredetű. Még ha ez így lenne is, akkor sem zavarna engem, tudniillik a figyelmeztetés miatt, melyet az *Elenchus* után alább közlök. Emellett azonban úgy tűnik nekem, hogy a *Széna* teljesen és sajátosan magyar szó, és a magyarok már annak idején Karjéliában is használták, ahol a *gramen*-t máig is *Széna*-nak mondják. A karjéliaiak ugyanis már azelőtt ismerték a szénát, hogy az oroszokkal együtt éltek volna. A magyarok pedig már Pannóniába településük előtt használták a szénát, és feltehető, hogy külön szavuk volt a megnevezésére; nincs semmi ok, amiért a régít eldobva új nevet kölcsönöztek volna a karjéliaiak az oroszoktól, a magyarok a szlávoktól. Ugyanezen érvelés alapján nem hiszem, hogy a szlávok a magyaroktól vették volna a *Szeno* szót, amellyel a *fenum*-ot jelölték. Mi hát az igazság? Megmondom: véletlenül úgy esett, hogy a különböző népeknél a szónak hasonló az alakja, és egyforma a jelentése. Ha megkérdezel egy németet, hogy nevezi a *Frater*-t? azt mondja: *Bruder*. Ha ugyanezt kérdezed egy arabtól vagy egy perzsától, ugyanúgy *Bruder*-t fog mondani; vajon ennek alapján állíthatjuk-e, hogy a németek ezektől a népektől kölcsönözték a *Bruder* szót? nem hiszem.”

Ugyancsak az *Elenchus*ban Sajnovics a 73. oldalon az *utza* szóhoz hozzászerzi lapalji jegyzetben: „Utrum vocabulum *Utza* (*platea*) itidem sit Slavonicum? ego, pro mea linguæ huius ignorantia, nescio. Alii, qui hoc Idioma se callere profitentur, ajunt: vocem *utza* non esse Slavonicam. *Plateam* enim non *utza*, sed *Uhlitza* Sclavis compellari, id certum: vocem *utza* derivari a voce Ungarica *út*, *viam* significante, quemadmodum a Germanis vox *Strasse*, *viam publicam* significans, adhibetur quoque pro significanda *platea*. Vocem autem Slavonicam *Uhlitza*, a simili aliqua radice derivari vix credo, cum a Sclavis *viam publicam* non *út*, sed *cefzta* nominari audiam.” – VLADÁR ZSUZSA fordításában: „Vajon az *Utza* (*platea*) szintén szláv eredetű? én, mivel nem ismerem ezt a nyelvet, nem tudom. Mások, akik értenek ezen a nyelven, azt mondják: a *Platea*-t a szlávok nem *utzá*-nak, hanem *Uhlitza*-nak nevezik, az *utza* tehát nem szláv szó. Egy biztos: az *utza* szó a magyar *út* (*via*) szóból ered, éppúgy, mint a németek is a *via publica* jelentésű *Strasse* szót használják a *platea* megjelölésére is. Aligha hinném, hogy a szláv *Uhlitza* valami hasonló töből eredne, mivel úgy hallottam, hogy a szlávoknál a *via publica* nem *út*, hanem *ceszta*.”

Sajnovics tehát bécsi recensensével szemben, aki a *széna* és az *utca* szavakat szláv eredetűnek tartja, kitart ezeknek a szavaknak magyar eredete mellett. Ám természetesen merül fel a kérdés: ki volt a bécsi recenzens, és recenziója milyen nyelven és hol jelent meg. A meglehetősen terjedelmes Sajnovicsról szóló irodalom – tudtommal – nem nyújt erre felvilágosítást. Pedig az összefüggésekből nyilvánvaló, hogy ez az első recenzió a Demonstratióról, mégpedig a koppenhágai kiadásról.

2. Kedvelt antikváriumi búvárkodásaim során egy 18. századi kéziratához jutottam. A gót betűvel írt gondosan bekeretezett 17×21,5 cm méretű 7 oldalt tartalmazó kézirat a Demonstratio koppenhágai kiadása német nyelvű recenziójának másolata! A másoló címül a forrást tüntette fel, mégpedig így: „Wiener Realzeitung von 1770. / Zweiter Stük. p. 18...23.” Lásd a kézirat első oldalának másolatát:

Wissens Erzählung von 1770.

Zwischen K. 18. . . 23.

Ioanis Sajnovics S. J. Ungari Forlasiensis &c. Demonstratio
Idiomata Incaorum & Lapponum idem esse. Jo. Sam. Sajnovics auct.
 Ioh. G. J. auct. Ungarisch aus Ostfloranzland, in der Vorrede, 1770.
 Land, gebrüchlich, der Königliche Land der Missionen zu Kopenhagen
 und Souveräne Mitglieds, Land, das die ungarische und lapponische
 bei 1770, welches in der Königliche Land der Missionen in
 Januar 1770 zu Kopenhagen vorgelesen worden. Kopenhagen gedruckt
 im Kaiserlichen bei Johann Gottlieb Salzbach, in großer 4to. 12. Seiten, 1770.
 Was die gelesene Mäuser, die die Ursprung und die Veränderungen der
 ungarischen Volk in Betrachtung, Land zu werden geordnet hat.
 Das werden in diesem kleinen Werke, nicht durch die gelesene Mäuser
 man, sondern durch die Beschreibung selbst gelesene, bis in
 zu finden. Die dem glücklichen gelesene, da die Land der Missionen
 diese Sprache zu bilden, und die Sprache der Missionen zu finden
 als das kostbare, und das einzige Monument der ältesten Geschichte
 der Welt nach der Sprache gelesene, zu werden anzuzeigen, haben sich die
 gelesene Mäuser, vorzüglich auch Ungarn vorgelesen dem Land, der
 warum

A Demonstratio kopenhágai kiadása német nyelvű recenziójának másolata

Az idézett folyóirat teljesebb címe szerint: „Realzeitung der Wissenschaften, Künste und der Commerzien”, tehát a tudományok, művészetek és kereskedelem folyóirata volt. Címlapján a tematikára utaló, J. Mansfeld által készített dekoratív metszettel (Bécs, nyomtatta Joseph Kurzböcken [...] könyvnyomtató, 1770).

A Realzeitung címlapja 1770-ből

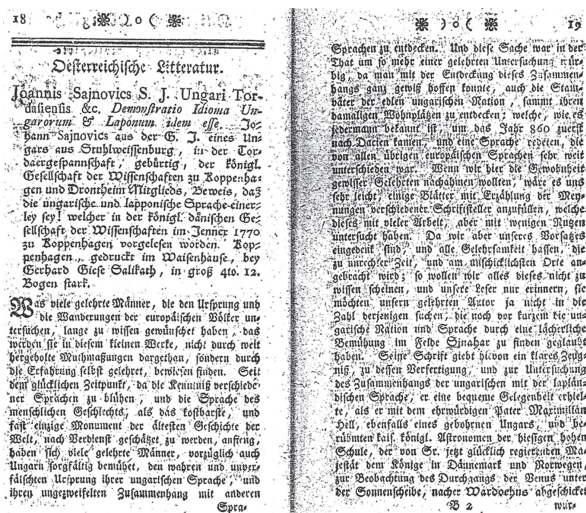
A havi folyóirat első száma 1770. november 1-jén jelent meg (vö. ZENKER 1894: 7–58). A másolatban jelzett második darab tehát 1770 decemberében láthatott napvilágot, az „Oesterreichische Litteratur” című rovatban. (A címlapnak, a recenzió német szövegének, a vonatkozó irodalomnak fénymásolatát Vízkelety András közbenjárására, a bécsi Nationalbibliothek volt szíves megküldeni. Köszönet érte!)

Mielőtt rátérnék a recenzió közlésére és méltatására, emlékeztetől egyrészt feljegyzek néhány adalékot magának a Demonstratio szövegének keletkezésére, másrészt a Demonstratio koppenhágai kiadása első recenziójának utóéletére.

3. A vardői expedícióról visszatérőben, Sajnovics (és Hell) 1769. október 17-től 1770. május 22-ig tartózkodott Koppenhágában (vö. LAKÓ 1973: 65). Naplójának tanúsága szerint Sajnovics 1770. január 10-e és február 9-e között, a Dán Királyi Akadémia tagjainak három ülésén számolt be a magyar–lapp nyelvazonlításban általa elért eredményeiről. Feltehetően végleges formában ebben az időszakban szerkesztette meg a Demonstratio Koppenhágában megjelent kiadását. A mű első, „bekötött példányát” Sajnovics 1770. április 14-én kapta kézhez (vö. SZIJ ENIKŐ szerk. 1990: 136, 140, 146). A két tudós Koppenhágát 1770. május 22-én hagyta el, és Bécsbe 1770. augusztus 12-én érkezett meg (SZIJ ENIKŐ szerk. 1990: 146; LAKÓ 1973: 65). A magukkal hozott Demonstratio példányai megérkezésük után kerülhettek az érdeklődők kezébe. És alig múlt el néhány hónap, s megjelent a műről az első recenzió.

A recenzió sajátos utóéletéhez tartozik, hogy valaki lemásolta szövegét, amely két évszázad múltán került az antikváriumokban forgolódo kutató kezébe. Az eset egyszerű mivoltában is arra mutat, hogy az abban foglalt téma, a magyar és lapp nyelvrokonságnak fejtegetése, felkeltette a művelt olvasók érdeklődését is. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a másoló leszármazottai a másolatot mint valami becses emléket kétszáz éven át megőrizték, és az egyik utód a 20. században szánta rá magát, hogy elvigye az antikváriumba annak tudatában, hogy ez a másolat értéket képvisel. Az antikvárius pedig a kéziratot annak a vevőjének ajánlotta fel megvételre, akiről tudta, hogy a 18. század nyelvészetét, általában pedig a magyar nyelvtudomány történetét kutatja. Ilyen kalandos úton derül fény egy eddig számon nem tartott recenzióra és a „bécsi recenzens” személyére.

4. Következzék tehát a Wiener Realzeitungban megjelent recenzió szövege!

A Realzeitung 18–19. oldala

20) o ()

wurde, und ihn zu seinen Neusegelfahrten erwählte batte, nach Finnmark geschickt, und sich fast ein Jahr lang daselbst aufzuhalten hatte. Da hatte endlich ein Ungar Gelegenheit mit Lappländern umzugeben; ihre Aussprache mit der ungarischen zu vergleichen; die Benennungen beyder Wälder gegen einander zu halten, und was das Vornehmste ist, die Namen und Zeitwörter, ihre Verbindungsart, den Gebrauch der Fugnisse und Nachfüge unter einander in Vergleichung zu setzen: durch diesen glücklichen Zufall, ich weiß nicht, ob ich nicht kleinlich Bemühung sagen soll, hat der gelehrte Autor so gründlich und klar bewiesen, daß die Sprache der Ungarn und Lappländer einetley sey, daß hinlänglich kein Gelehrter, der dieses Buch gelesen haben wird, es nicht in Zweifel setzen kann. Wie allem andern jetzt der Autor, in diesen seinen Bände §. 1. daß die ungarische und lappländische Sprache einetley sey könnte, ob sich schon die Ungarn und Lappländer nicht vereinfänden, welches kein Vergleich mit der Wahrheit auf das genaueste überzukommen; dann ein Deutscher, Engländer, Holländer, Däne, verstehen sich einander nicht, obgleich es bekannt ist, daß alle diese Sprachen aus der deutschen entspringen, und vollkommen deutsch sind. Im 2. §. endrecket der Autor die Urfache, warum man hiehero aus denen in lappländischer Sprache geschriebenen Büchern nicht hat entdecken können, daß sie mit der ungarischen einetley sey. Im 3. §. hängt er die Identität beyder Sprachen aus der gleichen Aussprache der Wörter zu erweisen an, bey welcher Gelegenheit er in den folgenden Paragraphen von der demaligen lappländischen und ungarischen Dialecten, von den Mundarten dieser Sprachen insgemein, und insbesondere aber

21) o ()

aber von den Mundarten der lappländischen Sprache, die in Finnmark gebräuchlich sind, handelt. Im §. 8. erweist der Autor die Identität beyder Sprachen aus den Wörtern, welche beyde Wälder Ungarn und Lappländer gemein haben, wo er auch 150 dergleichen zum Beispiel anführt; unter welchen er doch zwey ungarische Wörter *Szena*, *Dea*, und *Uza*, ohne über angemelter zu haben scheint; da es gewis und außer allen Zweifel, daß diese Wörter ursprünglich Finländisch und nicht ungarisch sind; wie solches alle Finländische Mundarten bezeugen: und aus eben dieser Urfache haben auch diese zwey Worte mit den lappländischen keinen guten Zusammenhang. Im folgenden Paragraphen zeigt der Autor eben diese Identität aus der Declination der selbstständigen Reimwörter, der Comparation dem Genetiv, der Formung der Diminutiv, dem Gebrauch der Possidiv, dergleichen aus der Conjugation der Reimwörter, und Selbstwörter; in d. 8. welches alles die sehr große Verwandtschaft der ungarischen mit der lappländischen Sprache bezeuget. Wie müssen freyne unsterker Leser: wegen hier anmerken, daß unser gelehrter Herr Autor, wie er zwar selbst bekennet, hier nichts neues bekannt mache, daß schon lange vor ihm Rubbeck, Strahlenberg und andere die Verwandtschaft der lappländischen und finländischen Sprache mit der ungarischen bemerkt haben; und ob sich schon unser Herr Autor das Lob der Erfindung nicht verdienen kann; verdient er darum doch nicht weniger Lob, daß er das, was andere angeführt, anßer allen Zweifel gesetzt hat, welches Verdienst um seine Nation und Sprache ihm unäußliche kein Ungar nicht streitig machen wird. Was den Nutzen dieses Buches betrifft, so wird er in der Geschichte der menschlichen

A Realzeitung 20–21. oldala

22) o ()

lichen Sprachen und Wälder gewis sehr groß seyn, kann sich werden die Ungarn, Lappen, Finnen, und andre sich und ihren sehr hohen Ursprung erst genauer kennen lernen: jetzt werden gelehrte Männer den Nutzen dieses Buches der schriftlichen und mündlichen Sprache erst genauer einsehen anfangen.

Dahero wider es zu wünschen, daß nach der glücklichen Entdeckung dieser schriftlichen, Wälder und Sprachen, nichtwärtige sich niemand mehr, von den Dänen, die bisher von vielen für die Grammatik der Ungarn gehalten worden zu schreiben erlöbte, bevor er nicht in den schriftlichen und mündlichen Sprachen wohl erfahren, nach dem Beispiele unsterk Sajoovics sein Vaterland verlassen, und durch lange Reisen das mittendächlige Europa und Asien durchstreichen hat: aber noch hören einige nicht, auf sich selbst Systeme zu erdichten und zu bauen, bevor sie sich eine hinlängliche Sammlung von Erfahrungen gemacht haben; welches die größte und nie genug zu bedauernde Urfache ist, daß wir in allen möglichen Kenntnissen aller menschlichen Dinge, einen so langsame Fortgang machen. Ubrigens sagen wir hier, mit dem gelehrten Vater Sajoovics, sie sein vorerzähltes, von den äußersten Norden zu uns überbrachtes Geschenk höchsten Dank, und bitten ihn, er möchte es uns auch bald bekannt machen, wenn er einige noch etwas genauere Kenntniß von der lappländischen, schwedischen und russischen Sprache erlangt hat; und daß er als ein Astronomus für keine Ehrende habe; sich mit der Sprachlehre abzugeben, wie er sich deswegen zu schämen scheint, da er sich vor seinem Werke mit einer Sentenz Quaintians versehen hat. Es ist hier nicht allein um Buchstaben und Syblen zu thun, sondern man handelt von Menschen und ungeheuren

23) o ()

heuten Erdreichern; deren Kenntniß gewis nicht die Arbeit eines Schulmeisters, sondern eines Philosophen ist; wie dieses nicht andern großen Männern der unsterbliche Gelehrte, den Vater Sajoovics selbst auf der 77. S. seines Werks angeführt, mit seinem Beispiele bekräftiget hat.

A Realzeitung 22–23. oldala

A német nyelvű recenzió szövege HEGEDŰS RITA magyar fordításában a következő:

Oszttrák irodalom

Joannis Sajnovics S. J. Ungari Tordasiensis & c. *Demonstratio Idioma Ungarorum et Laponum idem esse*. Sajnovics János, egy tordasi születésű székesfehérvári magyar J[ézus] T[ársaságá]-ból, a koppenhágai és drontheimi tudós társaság tagja azt bizonyítja, hogy a magyar és a lapp nyelv ugyanaz! Ez [az állítás] 1770 januárjában került felolvasásra a dán tudós társaság előtt Koppenhágában. Koppenhága, nyomtatva az árvaaházban Gerhard Giese Salikathnál, nagy negyedré 12 ív terjedelemben.

Amit sok tudós ember, aki az európai népek eredetét és vándorlását vizsgálja, hosszú ideje tudni szeretne, azt most e kis munkában bizonyítva látják, nemcsak távoli sejtésekből, hanem saját tapasztalatból kiindulva. Ama boldog időpont óta, mióta a különböző nyelvek ismerete virágozik, és az emberiség nyelve mint a legértékesebb és a világ legrégebb történetének majd egyetlen emléke érdeme szerint értékeltek, azóta sok tudós ember, különösen magyarok, gondosan fáradoznak azon, hogy a magyar nyelvnek igazi és hamisítatlan eredetét, más nyelvekkel való kétségtelen összefüggését felfedezzék. És ez a dolog annál inkább méltó egy tudományos vizsgálódásra, mivel ezen összefüggés felfedezésével egészen biztosan azt is remélhették, hogy a nemes magyar nemzet ősatyáit egykori lakóhelyükkel együtt felfedezik: amelyik, amint ez mindenki számára ismert, először 860 körül jött Erdélybe, és olyan nyelvet beszélt, amely minden más európai nyelvtől messzemenően eltérő volt. Amennyiben most egyes tudósok szokásait akarnánk utánozni, nagyon könnyű lenne, hogy néhány oldalt megtöltsünk olyan különböző írók véleményének előadásával, akik ezt sok munkával, de minden haszon nélkül vizsgálták. Mivel azonban szándékunkat átgondoltuk, és minden tudálékosságot gyűlölünk, amelyet nem megfelelő időben és a legalkalmatlanabb helyen hoznak nyilvánosságra; mindebben nem akarunk járatosnak tűnni, és olvasóinkat csak emlékeztetni kívánjuk arra, hogy szerzőnket ne azok között keressék, akik a magyar nyelv és nemzet eredetét még kevéssel ezelőtt is, nevetséges fáradozással a Sinai-félszigeten vélték megtalálni. Az ő írása e vonatkozásban világos bizonyítékot nyújt, amelynek megvalósításához és a magyar és lapp nyelv összefüggésének vizsgálatához kedvező alkalma nyílt, midőn az ugyancsak született magyar s az itteni főiskola cs. és kir. csillagászával, a tiszteletreméltó páter Hell Miksával – akit Őfelsége, Dánia és Norvégia szerencsésen uralkodó királya a Vénusznak a Nap korongja előtt való átvonulása megfigyelésére Vardöbe küldött, s aki őt választotta útítársául – Norvégiába utazott, s csaknem egy évig ott tartózkodott. Így nyílt végre alkalma egy magyarnak arra, hogy lappokkal érintkezésbe kerüljön, hogy kiejtésüket a sajátjával összehasonlítsa, hogy a két népnevet összevesse egymással, és ami a legfontosabb, a névszókat, igéket, összekötésük módját, a toldalékokat, pre- és postfixumok használatát egymással összehasonlítsa: és ezen szerencsés véletlen folytán, nem tudom, hogy nem inkább fáradozást kell-e itt mondanom, a tudós szerző oly alaposan és világosan bizonyította, hogy a magyar és a lapp nyelv azonos, hogy egy tudós sem kételkedik ebben, aki ezt a könyvet elolvassa. A szerző könyve 1. §-ában mindenekelőtt rámutat arra, hogy a magyar és a lapp nyelv azonos, bár a magyar és a lapp ember nem értené meg egymást, amely a valósággal a legpontosabban egybevág: mert egy német, angol, holland, dán sem értik már egymást,

bár köztudott, hogy ezek a nyelvek a németből erednek és teljesen németek. A 2. §-ban a szerző feltárja az okokat, hogy miért nem fedezhették fel eddig az emberek a lapp nyelven írt könyvekből, hogy a lapp és a magyar nyelv azonosak. A 3. §-ban elkezd bizonyítani a két nyelv identitását a szavak hasonló kiejtésével, amely alkalommal a következő paragrafusokban a mostani lapp és magyar ortográfiáról, a két nyelv nyelvjárásairól és különösen a lapp nyelv azon nyelvjárásairól értekezik, amelyek Norvégiában honosak. A 8. §-ban a lapp és a magyar nyelv azonosságát azokkal a szavakkal bizonyítja, amelyek a lappban és a magyarban is megvannak. Itt 150 ilyen példát idéz; amelyek közül a *Szena*, *Heu* és *Utza*, Gasse téves adatoknak mutatkoznak, mert minden kétséget kizáróan szláv és nem magyar eredetűek, s épp ezért nincs összefüggésük a lapp szavakkal. A következő paragrafusokban a szerző épp ezt az azonosságot mutatja be az önálló névszók deklinációjában, a mellénevek fokozásában és a kicsinyítés képzésében, a számnevek használatában, és ugyanezt az ígeragozásban és a segédszók ragozásában stb., mindez nagyon erős rokonságot mutat a lapp és a magyar között. Fel kell hívnunk kedves olvasóink figyelmét, ahogy a tudós szerzőnk ezt már előzőleg elismerte, hogy előtte Rudbeck, Strahlenberg és mások már észrevették a lapp és a finn nyelvnek a magyarral való rokonságát; így a felfedezés dicsősége nem szerzőnket illeti, de mindaz, amit mások felismertek, azt szerzőnk kétségtelenül bizonyította, s az érdemet, melyet nemzetének és hazájának szerzett, a jövőben egyetlen magyar sem vitathatja el tőle. Ami a bizonyítás hasznát illeti, az az emberiség nyelveinek és népeinek történetében minden bizonnyal igen nagy, mert csak ezután ismerhetik meg pontosabban a magyarok, lappok és finnek, valamint mások magukat és szkíta eredetüket: a tudósok végre elkezdhetik belátni a szkíta és a török nyelvi közti különbséget.

Ezért kívánatos lenne, hogy a szkíta népek és nyelvek e szerencsés felfedezése után senki se merészeljen többé hunokról írni, akiket eddig sokan a magyarok ősatyáinak tartottak; előbb tudjanak meg többet a szkíta és a török nyelvekről, okulva a mi Sajnovicsunk példáján, aki hazáját elhagyva hosszú utazásokat tett Észak-Európában és Ázsiában; ennek ellenére sokan nem hagynak fel azzal, hogy koholt rendszereket építsenek fel, mielőtt elegendő tapasztalatból szerzett anyagot gyűjtöttek volna; s ez a legfőbb és eléggé nem kárhóztatható oka annak, hogy az emberi dolgokról szóló minden hasznos ismeretben olyannyira lassan haladunk. Ezúttal mégis nyilvános köszönetet kívánunk mondani a tudós páter Sajnovicsnak a messzi északról hozott kiváló ajándékáért, és kérjük őt, közölje velünk mielőbb, ha még egyéb pontosabb ismeretet szerzett a lapp, svéd és orosz nyelvről; megköszönjük továbbá, hogy csillagász létére nem restellte, hogy nyelvészkedésbe fogjon, ahogyan Quintilianus szentenciájával menti magát. Itt nemcsak a betűk és szótagok esnek latba, hanem emberek és roppant kiterjedésű égövek, amelyek ismerete nem az iskolamester, hanem a filozófus területe, ahogyan ezt már nagy emberek mellett a halhatatlan Leibnitz, akit páter Sajnovics művének 77. oldalán idéz, saját példájával is megerősítette.”

5. Első olvasásra megállapítható, hogy a recenzió szerzője a korabeli nyelvhasználat kérdéseiben tájékozott tudós. Az alkalmi esetből kiindulva távlatokat nyitó megállapításokra jut.

Bevezetesként bírálja azokat a nyelvhasználatokat, akik az őstörténeti kérdések ingoványára tévedve helytelen következtetésekre jutnak. Ezekről elhatárolva magát, méltatja Sajnovics módszerét, és a továbbiakban lépésről lépésre ismerteti a munka eredményeit.

Az elemzés során egyetlen kérdésben közli bírálatát, tudniillik a Demonstrációnak a százötven szót tartalmazó jegyzékében (az Elenchusban), amely a lapp és a magyar nyelv egyezését van hivatva bizonyítani, a recenzens két olyan példát idéz, a *Szena*, *Heu* és az *Utza*, *Gasse* szavakat, amelyek szerinte minden kétséget kizáróan szláv és nem magyar eredetűek, s épp ezért nincs összefüggésük a lapp szavakkal. Megjegyezhetjük, hogy a kérdésben a recenzensnek volt igaza. Viszont ez a bírálat vezet el bennünket a névtelenül megjelent recenzió szerzőjének kilétéhez.

A szláv nyelvekben is járatos bíráló nevére s egyben a recenzió szerzőjének kilétére ugyanis maga Sajnovics utal rendtársához, Nagy Jánoshoz 1771. május 12-én írt levelében. Felidézve a Demonstratio megjelenésének alkalmából rendezett ünnepségek eseményeit, hozzátette, hogy „A művemnek elismeréssel adózó olvasók tömegében egyedül Kollár az, akinek kettő nem tetszik. Nevezetesen: Megjegyzéseim a *széna* és az *utza* szavakhoz a 72. lapon, azonkívül amit a 131. lapon a magyar beszéd kihalásáról mondok...” (HOLOVICS 1972: 495; vö. ÉDER 1975: 9; 1996: 82; 1998: 157–159). A „Viennensis Recensitor” tehát Kollár volt.

Kollár Ádám Ferenc (1718–1783) jogtudós, történész, nyelvész, a bécsi császári könyvtár igazgatója, Mária Terézia tanácsadója. Működéséről, nevezetesen a magyar művelődés történetében betöltött szerepéről KOSÁRY DOMOKOS nyújtott átfogó képet *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* című művében (KOSÁRY 1996). Magvas összegzést adott róla SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ az Új magyar irodalmi lexikonban (SZELESTEI 1994). Önálló kötetet szentelt Kollárnak JÁN TIBENSKÝ Slovenský Sokrates címmel, amely magyarul *A királynő könyvtárosa, Adam Frantisek Kollár élete és művei* címmel jelent meg (TIBENSKÝ 1985).

Kollár Ádám Ferenc

A felsorolt gazdag anyagból tárgyunk szempontjából az alábbiakat tartjuk szükségesnek előadni. A trencsényi, nem nemes családból származó tudós, a soknemzetiségű Magyarországon nemcsak „Ungarn”-nak, „Hungarus”-nak, hanem ezen belül öntudatosan „gente Slavus”-nak, szlováknak vallotta magát. Mind alapfokú, mind középfokú tanul-

mányait jezsuita iskolákban végezte. 1736-ban belépett a jezsuita rendbe, s mint rendtag 1736-tól 1748-ig főként Bécsben élt, ahol elmélyítette amúgy is gazdag ismereteit a különféle nyelvekben. Mindenekelőtt a keleti nyelvek, főleg a héber, a török és a perzsa nyelv tanulmányozásának szentelte idejét. Tökéletes latin nyelvtudásán kívül ez idő tájt már jól elsajátította a görög és a német nyelvet, és ismerte a francia és olasz nyelv alapjait is. 1748-ban váratlanul kilépett a jezsuita rendből, miután éppen rendkívüli nyelvtudására felfigyelve, Gerhard van Swieten, Mária Terézia háziornosa és az udvari könyvtár prefek-tusa, az udvari könyvtárba ajánlotta őt. A recenzió megírásának és megjelenésének évében Kollár a bécsi udvari könyvtár igazgatója, és ebben a minőségében elsőrendű feladata volt az újonnan megjelent művek beszerzése és gondozása. Nyilvánvalóan első között szerezte meg Sajnovicsnak Koppenhágában megjelent *Demonstratio*-ját. A mű iránti érdeklődését mutatja, hogy még a megjelenés évében, elsőként közölte róla elismerő recenziót.

Az egyéni érdeklődés és a témában való jártassága mellett, a birodalom dicsőíté-sének érdeke is közrejátszott abban, hogy bemutassa Sajnovics művét. A *Demonstratio* nagyszombati kiadásának tanúsága szerint: „Bizony maga a legfenségebb császárnőnk és királynőnk, MÁRIA TERÉZIA, mikor Hell atyától bővebb értesületeket nyert, habozás nélkül igen megtisztelőnek nevezte ezt a dolgot Magyarországra nézve, és a legkegyelme-sebben megbízta a magyar szerzőket, hogy szorgalmasan kutassák ki mindazt, ami akár nyelvbéli, akár eredetbéli rokonságunkra vonatkozik, és a magyar nép dicsőségére jegyez-zék fel és tegyék közzé.” (*Demonstratio* 113. Fordította VLADÁR ZSUZSA).

Hivatkozott irodalom

- ÉDER ZOLTÁN 1975. Újabb szempontok a „*Demonstratio*” hazai fogadtatásának kérdéséhez. In: *Beiträge zum IV. Internationalen Finnougristenkongress in Budapest*. Istituto Universitario Orientale di Napoli. Napoli. 3–21.
- ÉDER ZOLTÁN 1996. Sajnovics és *Demonstratio*-ja új megvilágításban. In: V. RAISZ RÓZSA szerk., *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 207. Budapest. 77–82.
- ÉDER ZOLTÁN 1998. Ricordo di János Nepomuki Sajnovics. *Annali dell’Istituto Universitario Orientale di Napoli. Studi Finno-Ugrici* 2. 1996–1998. Napoli. 153–159.
- HOLOVICS FLÓRIÁN 1972. *Sajnovics János a Demonstratióról*. Magyar Nyelv 68: 493–501.
- KOSÁRY DOMOKOS 1996. *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Harmadik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LAKÓ GYÖRGY 1973. *Sajnovics János*. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ 1994. Kollár Ádám Ferenc. In: PÉTER LÁSZLÓ főszerk., *Új magyar irodalmi lexikon* 2. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1071–1072.
- SZIJ ENIKÓ szerk. 1990. *Sajnovics naplója 1768–1769–1770*. ELTE Finnugor Nyelvtudományi Tan-szék. Budapest.
- TIBENSKY, JÁN 1985. *A királynő könyvtárosa. Adam Frantisek Kollár élete és művei*. Madách Kiadó, Pozsony.
- ZENKER, E. V. 1894. *Geschichte der Wiener Journalistik von den Anfängen bis zum Jahre 1848*. Wilhelm Baumüller, Wien–Leipzig.